

DEMÉNY JÁNOS :

PURGATÓRIUMI UTAK

A magyarság újszövetségi váteszei (Ady, Babits, Szabó Dezső, Szekfű, Bartók és Kodály) a múlt század nyolcvanas évfordulója körül születtek (1877 és 1883 között). Prohászka azonban kiválik e csoportból, a hatvanas évek előtt (1858-ban) született, két évtizeddel korábban. Ha Prohászkanak az ezzel kapcsolatos legkorábbi fellépése e szellemvilágban *preludium*, — a huszadik század beköszöntésekor, szóval szellemvilágunk reprezentánsainak nyomán két évtizeddel későbbén érkezett Németh László *postludium*.

Németh László Szabó Dezső őseréje és Babits műveltsége között egy áthidaló géniuszt keres. Ez a keresés igényt jelent, melyre a hallgató külvilág helyett a lélek felel. És ha ezt az áthidaló géniuszt önmagában sem találta meg, úgy lát-szik önmagát sem találta meg. Ám ha nem találta meg önmagát, talált egy szerepet. Ez a szerep a *Tanu*.

Szabó Dezső egész élete egy grandiózus Halál-tánc vízió, egy monumentális freskó; Németh László a *Tanu* négy évfolyamában (1932—1936) egy Holbein-miniatúr. — Szabó Dezső „Segítség”-ében, mikor a hős a viharzó tengerbe vész, a par-ton riadtan áll asszonya: Katica, étellel a szíve alatt. Németh László Katica megszületett gyermeke. Szabó Dezső szellem-fia.

Az ősz Mester missziós hitének megszállottja, ifjú Tanítvány; nem epigón, de azonos természet, ki azonos lelki magatartást vállalt egy magyar gondolat tragikus gályájához való végzetes odaláncoltságban. Amaz szétomolva a nemzettest követhetetlen mélységeibe, mint patak a földbe, szétoldódva a lelkekben: elnémíthatatlan harangok kongásában, — ő pedig: önmagába kristályosodón.

A *Tanu* „nemcsak szemtanuja annak, ami van, hanem bizonyoságtévő amellelt, ami örök”. „Azontúl hogy írás: erkölcs!” „Célja nem az ítélkezés, hanem a megújhódás. A tizenkilencedik és huszadik század vitájában a görög-latin és ókeresztény világ ős-problémáit iparkodik felfrissíteni.”

A magyar sorskérdések a *Tanuban* három kérdés körül kristályosodnak: szocializmus, görögség és protestantizmus. A szocializmus kérdését csak mint teremtő életformát vizsgálva: ami Németh Lászlónál gazdaságilag szocializmus, az egy „új nemesség” teremtő lélekállapotában: görögség. A protestantizmus pedig? „Nekem a protestantizmus a vallásos állapot egy formája, mely Luther előtt legalább kétezer évvel kezdődött s messze túlárad ma is egyházain. A protestantizmus az emberből szóló isten vallása. Azé az istené, aki nem a világ rendjében hangos, hanem az akaratunk tövén.” Ugyanaz

a belülvaló isten szól általa az emberből, mint a görög lélek-állapotból. Németh László görög-protestantizmusa: a kétezer évvel meggazdagodott s kiszélesedett görögség.

Szabó Dezső a magyar ősalapra, a gyökerekre tapint; Németh László ezt az európai ősalapra, életforrásra: a görögségre szélesíti. Görögség és népiség egyazon életlényeg megközelítése más és más oldalról; Németh László görögséget mond, Szabó Dezső fajt, — de egyre gondolnak. — Hogy egy nép jelenthessen valamit a keresztény kultúrának, először eszmélt népnek kell lennie; az emberiség fejlődése a népekben történik, mint legmagasabbrendű történelmi műhelyben. Hogy a magyarság keresztény lehessen, előbb magyarnak kell lennie, magyarrá válnia. Ezért veri Szabó Dezső a kobzát. — Európa új megkeresztelődése csak a hellén alapok életgyökereire való rábukkanás után következhet be. Hogy Európa igéretföldje: Keleteurópa keresztény lehessen, előbb görögge kell bontakoznia. Hogy Keleteurópa keresztény lehessen: ezért vállalta Németh László az oedipusi sorsot, mikor a Tanu kő-sírjába lépett.

Babits odahagyta a görög szigeteket, ifjúkora fényes hazáját azért az istenért, aki a világ rendjében hangos. Oda kellett hagynia, mert a katolicizmus lényege más, mint a görögség, ha szintézis van is. Németh László protestáns alkata azonban idegeit eresztette a görögségbe, széttéphetetlen egység. Ezért... nekünk kell odahagyni Németh Lászlót, avagy...? Van kard, mely metszi az idegeket s új világrend köré köti?

Chesterton katolikus világnézetét az egészséges életézés fókuszába állítja, az egészséges életézés pedig biztos egyensúlyt tart az ideák világában. Tudnunk kell tehát, hogy Prohászka mit mond a belülvaló vallással szemben; ebben a tudatban Németh László nagy vívódásai örök tanulság. Prohászka csúcsíves hitében: „Nekünk reális, ideális és transzcendens vallás kell, olyan, mely a földön, a világon, a csillagokon, a mulandóságon túlra, az örök életbe visz, s mely nem szubjektív képzeteken, hanem ideális valóságokon épül. Ilyen vallás a kereszténység, még pedig annak eredeti, tősgyökeres alakja: a katolicizmus. A katolicizmus a reális ideálok vallása; ideáljai nem az ember lelkében, hanem rajtunk kívül a valóságban ragyognak. Itt a vallás valóságos igazság.”

Ha már a nagy katolikus szellemek gondolatai torlódnak elő, nem hagyhatom el Newman nagy gondolatát sem, mely a hitevesztett Európa lélek-gyógyítását egy új szellemi elittől: a *próféták rendjétől* várja. Ebben a newmani perspektívában lát Prohászka is, mikor ifjú szívekhez ilykép beszél: „Új idők, nagy vágyak nyúlnak felétek! Készüljétek rá, hogy megragadnak, és megráznak és felköltének és *apostolokká* avatnak, mint ahogy a pünkösdi szelek szokták tenni.” S a próféta szavát idézve jósolta meg az atyáknak: „Fiaitok látomást látnak. Igen, fiaitok látókká lesznek...” — Nos: ezt a newmani-prohászka távlatot nem nehéz egészen kitölteni: miért hogy oly

kevés közöttünk a *hittérítő*? Nemes anyag: vívódó, nagyálmú barbárok között élünk. Sok az anyag — az értékes anyag — s kevés az alakító mester. Pedig itt a mártírium lehetőségei sem kísértenek.

Ha meg kell határoznom, hogy ki a legnemesebb anyag a ma magyar szellemvilágában, aki a katolicizmusra méltónak látszik: habozás nélkül Németh Lászlóra mutatok. Mérheterlenül sokat nyerne vele a magyar katolicizmus. Egy Szabó Dezsőt egy Prohászka sem tudott megtéríteni, Németh Lászlónál más a helyzet, viszont van-e Prohászka hozzát?

Németh László oedipusi sorsában bogot bogra old s csak mikor följejtve áll előtte a sors szörnyű cselszövése, akkor vájja ki szemeit jajgatva, iszonyú panaszokban. Csalhatatlan kórjósolata: a halál. De hátha csak a protestáns életforma halála? Németh László az utolsó protestáns író, továbbnövő szakálla és körme egy Adyban és Szabó Dezsőben kiteljesült életformának. Mondottam: hogy a magyarság keresztény lehessen, előbb magyarrá kellett válnia; hogy Európa keresztény lehessen, előbb a görögségre kellett rátalálnia. S mert Németh Lászlónál a kétezer évvel meggazdagodott görög életérzés protestantizmus is: bármily paradoxul is hangzik, úgy látszik: a magyarságnak előbb protestánsnak kellett lennie, meg kellett járnia a protestantizmus útjait, hogy az újra megtalált katolicizmusban mindörökre horgonyt vessen élete. — A magyar középkor — az őszövetség kora — katolikus volt; a bujdosás kora protestáns, nemcsak felekezeti, de a száműzöttek lázadásának alkatbeli értelmében is. Az új középkor életformája a magyarságban megint katolikus lesz, nemcsak felekezeti, de ősi értelemben is.

Ebben az újközépkori világban viaskodik Németh László a sorssal, de a viaskodás most egy időre visszavonulás és a visszavonulás magánya a lélek belső történéseiben gazdag. — Ady ezüst-patkós sarkány-lován rontott a csatába, Szabó Dezsőnél a fiatal erdélyi Szent Györgyöt felváltó békétlen Koppanyból is régi harcos Jézus-Máriák fakadtak, — ám Babiits Barla diákhöz Adynál méltóbb utódként, aggódó magányában Dante terzináit hímezi. És Németh László is ide érkezett: sorskérdésekről nem ír többé az, aki a magyarság életére tette fel egész életét.

Szabó Dezső néhány éve írta az idézendő sorokat s ma is helyt áll érte: „És gondban és egyedüliségben, zuzmarás fejjel és ötvenhét évvel: lobogó sörényű jókedvesikók nyargalnak elkem napsugaras mezőin s lebírhatalan erőikkel, az élet millió ízével a számban, a jó lélegzés édes kacagásával: vagyok törhetetlen élethit, elijeszthetetlen heroizmus és végtelen ölelésű szeretet.” — Ebben az időben már Németh László a Tanu utolsó oldalát írva felütötte az elsőt: „Nehéz elhinni, hogy ez a beköszöntő alig öt éve készült. Majdnem gyermek voltam akkor s majdnem aggastyán vagyok most. Ha volt mű, mely emberét elégette, a *Tanu* az.”

Szabó Dezső optimizmusa neki is, nekünk is megnyugtató, azonban Németh László letargiájában az önvádló pesszimizmus szava: a sors tőzegnyomásában gyémánttá váló, nekünk kristályosodó remény. „Azt hazudjuk, a családunkhoz vagyunk gyöngédek s magunk vagyunk gyöngék...” „A baj, hogy nincs meg bennünk a Szent Bernát tüze!” — s lelkében már ott forrong a nagy középkor drámája: a „VII. Gergely”... A Tanu-kor előtti „Emberi Színjáték” saját szavai szerint „az egyetlen magyar regény, melynek tárgya a vallásosság.” Ebben a Tanu-kor utáni vallásos vízióban már megnyílnak a poklok és egek s a *Színjáték* az emberiből az isteni felé tornyosul.

A protestáns századok ólma, mely Németh Lászlót nyugtalan *kelj-fel-Jancsiként* ugratta magyarrá, nem bizonyult elég súlyosnak: a megtalált őserő és műveltség egyensúlya hamar felborult. Nem tudjuk, melyik elem súlyosodott el: az őserő roppant-e össze, vagy a szellem ideavára tört-e el? Kézbetemetett a lélekarca.

Egy azonban bizonyos: Németh László roppant életválsága mélyebb századok ólmát-aranyát önti csüggedt lelke köré.

(Könyvjelző)

Amiképp némely jámbor középkori szerzetes előtt teljes szépségében jelent meg Mária, hogy tovatűnő színben, zenében és illatban emlékezés legyen az örök csodák országará — akként némely érdemes lélek még földi életében bepillantást nyerhetett a túlvilágba; nem földi világunkban keresték fel őt a túlvilág tündöklő jelenései, hanem ő kelt vándorútra: betekinteni a túlvilág rejtelseibe, hogy azután visszatérve: színekben, zenében és illatokban hintse szét látomásainak sugárkéveit földi világunkba, mint magvető a magokat.

Aeneas, akinek útját Vergilius írta le, már földi életében elvetődött az alvilágba s földi testben járta be útjait. Szent Pál is életében fordult meg a túlvilágban. Orpheust pedig ifjan halt felesége: Eurydike utáni szerelme ragadta az alvilágba, hogy visszakérje őt az alvilág keményszívű királyától. Azonban *Dante* volt az első, ki túlvilági útjáról visszajövet hatalmas világképpé fűzte össze látomásait s ezt a világot a kereszténység felnyílt szemével csodálkozta.

Néhány évvel ezelőtt egy jámbor ferences barátnak ugyancsak megadatott, hogy földi életében betekinthesse Isten titkaiba, a túlvilági élet rejtelseibe. Végig szemlélte a pokol iszonyatait, hallotta a paradicsom zenéjét és a purgatórium útjain bolyongva: találkozott *Dante* mesterével és mintaképével, a latin költők költőjével, Vergiliusszal. Ezt a találkozást, melyben Vergiliusz újra csak századok feje fölött beszél át s a kereszténység sorsát pendíti az ámuló szerzetes előtt: könyvjelzőnek tettem be művembe.

A „könyvjelző” jelzi a könyvet. A könyv félbehagyott ol-

dalai közé tesszük, hogy holnap tudjuk, előző nap hol hagytuk abba. 1938 karácsonyán egy „fejléc”-et és egy „záródísz”-t közöltem, melyet a „Fehér Budá”-hoz, az egységes műhöz írtam. Ime most egy könyvjelző: két részre osztja művemem; lesznek, akiknek itt végződik s a többi csak hosszú epilógus, — nekem eddig prológus volt, a művet most kezdem el írni.

Nem hagyhatom magyarázat nélkül, hogy honnan indulok ki.

Dante, Divina Commediája a középkor litteraturájának Summája, költészetének Evangéliuma. Az újkor, a hitetlen XIX. század, leghitlenebb könyve pedig Anatole France: „A pingvinek szigete”, mely dantei értelemben a Nihil Evangéliuma. E két könyvet semmi sem fűzi egymáshoz, hacsak egy vékony fonál nem: egy keresztény lélek aggodalma Vergiliusz pogány lelkének keresztény üdvéért...

Én ezt a fonalat szövöm tovább.

*

Vergiliusz csodálkozva fordította babérfonatos homlokát a közeledő barát felé, mert látta, hogy ismét egy földi halandó az örökkévalóság birodalmában. A barát némaságában felismerés tükrözött, a felismerésben köszönés, mely eligazító szóra nyitotta a költő ajkát.

— Látom, nemes idegen, hogy földi emberként jutottál ide. Örülök, hogy ismét szólhatok a közel kétezer éve odahagyott világ egy új túlvilági vándorával, ki visszatérve a földre, üzenetet visz...

A barát áhitattal hallgatott, a Purgatórium ezüstszürke fenyői figyeltek, alant a pokoli világ elhalón nyüzsgött, fent a messi paradicsomi körök ámultak, a csillagok ragyogtak.

— Egyszer — folytatta az emlékezés borától megcsillanó szemű költő — én tértem vissza a ti világotokba, mikor felsőbb rendelésre a nagy firenzeit vezettem a Pokol tornácain és bugyrain — a Nagy Kerülőn — keresztül e Purgatórium végső határáig. A hatodik körben, melyet ugyancsak bejártunk, e mély szív — Statius ajkán szerénykedve bár, de — hitet tett mellettem a keresztény világban. Szava: „Általad lettem költő és keresztény” — ma is fülemben cseng, legszebb muzsika nekem s boldog nyugvás a Paradicsom utáni vágyódás fel-feltörő szomorúságában. Ám van valami — mondotta tovább Vergiliusz s arcán különös mosoly világolt át —, ami néhány évtizede mély bánatot okoz nekem, van valami, ami szívemet igen rágja.

A barát büvölten figyelt, az ezüstszürke fenyők némán álltak őrt, alant a pokoli világ tompán zsvajgott, fent a távoli paradicsomi körök lassan fordultak a világ ős tengelye körül, a csillagok égtek.

— A mult évtizedekben tehát — folytatta Vergiliusz —, erre járt egy különös látogató. Az élők világából jött, mint te

most és hajdan Dante. A nagy firenzei óta boldogan vártam egy új utast, mert láttam, hogy a világ nehéz szenvedésekben bár, de egyre jobbul. Hosszú idő után végre megérkezett: ezúttal egy vörös-frigsapkás, fehérszakállú öregúr a frankok honából. Beszélgettünk. Mély irónia és sziporkázó szellem volt minden szava, de — jaj! — úgy láttam: a világban határtalan mértékben elharapózott farizeus kereszténység eltántorította őt az igaz hittől is. Csodálkoztam ugyan, hogy finom elméje hogy nem tud éles vonalat húzni az igaz hit s a farizeus hitmajmolás között s utálván a csebert, vederbe mászik, de — belátom — zavaros, kaotikus világban élve, nehéz a helyes arány s a biztos egyensúly. Szívélyes hangon vettem tőle búcsút, végre is Isten ítéletére felette, amiért keresztény világba születvén, mégis inkább kívánja az olyposi isteneket. S hogy a Purgatórium helyett szívesebben látott volna a Tartarosban engem, ismerve antik-szomját, ezért sem ítélfelmentem el. De a világban folyó dolgok ide is elhangzanak, az angyaloktól övezett, glóriásan vonuló halottak lelkei meg-megpihenvén sok mindent mesélnek. Megtudtam tehát, hogy amikor e férfiú visszajutott a világba, valami *Marbode* barát antik maszkjába bújva, holmi soha-nem-mondott „üzeneteket” költött a számba s többek között azt hazudta rólam, hogy visszautasítottam Isten angyalának hívását a Purgatórium szent lehetőségeibe, minélfogva nem is a lebegők purgatóriumi világában, hanem a pogány elysiumi mezőkön bukkant rám. És — ami a leggyalázatosabb a dologban! — azt hazudta, hogy verseimben nem jósoltam meg Jupiter utódjának közeli uralmát, ám legutóbb — neki! — a Názáreti uralmának közeli végét jövendöltem. Utálatos hazugságai között legszörnyűbb az, mely szerint megkertem őt arra, vigye hírül a világnak: Dantét hazugnak tartom s mindaz, amit rólam szent komédiájában írt: komédia...

Vergiliusz indulata a hallgató barát arcán bíborba futott, alant a távoli pokoli világ nehéz fortyogással, forró habzás buborékolásában sóhajtott fel, a messzi paradicsomi fénykörök s a csillagok elhalványultak. Kacagó szél vert belé az ezüstszürke fenyőerdő hárfájába, sivító glisszandóként húzva rajta végig szellem-ujjait.

— És te? — kiáltott Vergiliusz — csuklya van rajtad, külsőben hasonlítasz Dantéhez, de belül nem vagy-e Marbode barát? Bocsásd meg gyanakvásomat — folytatta enyhébb hangon —, ez eset óta megrendült a bizalmam a túlvilág látogatóiban, ha (beszédének e fordulatánál élénk fény szaladt át Vergiliusz felderülő homlokán) Jupiter utódjának hatalmában nem is! Hiszen inkább most áll egy csodálatos történelmi fellendülés előtt, hogy a lélek hatalmává bontakozzék. Az Egyházra ma mindennél érvényesebb Dante szava: „Megtisztul még, csak bízzad a jövőre!” S nektek most a jövőtök érkezett a mába.

A pokoli világ-kontur habzása elcsitult, a paradicsomi mennybolt fénykörei és csillagai kigyúltak, a fenyők figyelése

a régi mozdulatlanság volt. A hallgató barát szólni készült, de Vergiliusz szellemének hatalma bilincsbe verte ajkát.

— Szerencsétlen Marbode! — mondotta a költő csendesen és messzenéző szemeiben roppant horizontok nyíltak —, szomorú példája a kereszténység nagy válságának, megméltelyezte őt a szentségtelenítés, a kereszténység eszményeinek süket gajdolása. Neki talán egyszer még megbocsáttatik, de jaj a farizeusoknak! Jó fráter, hiszem, mert arcod beszéli igaz emberségedet, ha visszatérsz a világba, cáföld meg Marbode hazugságait s vidd hírül a világnak, Dante nekem írta e sorokat: „Általad lettem költő és keresztény” — s én ebben létezem.

Egy fényes sugár hullt most a magasból Vergiliuszra s egész alakját mitikus fénybe vonta. Megnyult árnyéka a fényők sűrűjéig futott.

— A világ ma tele szájjal keresztény s ezzel a keresztény ideálok kifejezési formáit koptatja s veszejti csengésüket. Sokat gondolkoztam azon, miként lehetne itt segíteni, hol a megoldás. Elképzelem, némely farizeus rossz néven veheti, hogy egy „pogány” a kereszténység ügyében nem hogy szót, de hogy egyáltalában gondolatot emel. Ám nem szabad feledni, hogy a legnagyobb katolikus költőt, Dantét, én, a pogány vezettem el a Pokol és Purgatórium világán át a Paradicsom kapujáig. S a nagy középkori világ nem röstelte VIRGILIUSzá nemesített nevemet egy tiszta emberi élet jutalma gyanánt hagyni meg az utódok emlékezetében. Hogy beszédem fonálát el ne veszítsem: három-négy éve már, hogy Szent Patrik provinciájából egy kiváló gondolkozó s költő lelke haladt át körömmön. Glóriásan szállt angyaloktól övezve a mennyeek felé, de megpillantva engem köröm egyik útján, leszállt hozzám s megpihelve e fenyves árnyékában: beszélgetett velem. Sohasem felejttem el megtérése bizzar arany-kulcsát, miként mesélte: „Összeraktam magamnak a saját eretnekségemet, s midőn az utolsó ecsetvonásokat tettem rá, fedeztem föl, hogy az nem más, mint a régi hit.” Nos: ez a bizzar arany-kulcs nyitja, ha nem is a mennyeek kapuját, de a mennyeek országa felé vezető utat ti bennetek.

— Mert ma — folytatta a költő — hitetek örök megnyilatkozásait különösképen önlelketek mélyrétegeiből kell felásnotok az időnek, s önmagatoknak szavakat, kifejezési formákat venni hozzá. Ha a szavak, a formák egyeznek a szajkó világ keresztény frázisaival, melyeket, mint a kereszténység friss élményeit, a középkor kohója kristályosított formává neki, akkor: új-középkoriak vagytok; ha nem, akkor rosszul ástatok, új eretnekség hamis fénye — lidérc láng! — ég szívetekben, eredjetek s ássatok tovább, de jobban. A betűmario-nettek karneválja helyett pedig legyen csak egy desztillált szó; ezzel adjátok vissza a szavak és formák vesztett méltóságát. A desztillált szavaknak a mögöttük csorduló tartalom ad majd szuggesztív életerőt, a formák a tartalom varázsában

fognak lobogni. A dantei mértéket nem szabad felejtetni, de nem szabad elfelejtetni azt sem, hogy Dante maga is egy Vergiliusszal kezdte a mérést, ha nem is vele fejezte be. Ma is: hogyan akarnátok befejezni valamit, mielőtt elkezdtétek volna? Mielőtt keresztényekké válnátok, fontos, hogy egyáltalán emberek legyetek. S előbb embert lássatok, hogy meglássátok az Istenembert, a mi Üdvözítőnket.

— Keressétek meg tehát azt a kortárs modern szellemet, aki egy szavában sem keresztény, nem mintha más hithez kötné magát, de minden tetteiben — ha művész: műalkotásában — a szó lenegmesebb értelmében *primitív*, paradicsominak tűnő, de nem dantei, hanem a kereszténység-előtti őstisztaságra emlékeztető varázsban. E szellempélda primitívsége legyen az a szűrő, amely mögött a kereszténység elnyűzött szavai s összényálazott betűi feltorlódó feleslegként maradnak vissza, de az átszűrődő religiót, az evangélium és hagyomány nyilatkozásait mégis ugyanazon szavakkal illetve: a szavak mágnesként fogják vonzani a lelkeket, a bennük lapangó delej folytonos sugárzásában. Egy mágus él közöttetek, aki után s aki mellett ismét keresztények lehettek, ha keresztül bolyongtok lelke erdőségein, meséin és csillagain. Nem tesz hitet, nem emlegeti Isten nevét, de levegőt hoz, hogy teleszívva tudótoket ózonos világával, tele tudóvel kiálthassátok a világ sarkai felé hivatástokat. Ő — egyáltalán nem hozott hitet, de szinte organikus értelemben életet hozott, s a kereszténységet élhetitek utána. S ahogy Dante mondta nekem, hogy „általad lettem költő és keresztény” — úgy fogjátok ti is mondani ezt neki. Sorsa nagyon érdekel, mert nem tudom miféle jós érzet ez, de úgy érzem, az ő sorsában megismétlődve az én életem: megváltás nekem, s ha egy új Dante száll majd e túlvilágba át: a Paradicsomban ott lát majd egy új pogányt... De hogy sorsom új sorsosáról valamit még mondjak, hogy visszatérvén a világba, feltalálád őt: annyit mondhatok, mert én is csak ennyit tudok: ő s Dávavarából érkezett hozzátok, varázssípjal, sámándobbal, nádihegedűvel. *Vale*.

Szólt, s mielőtt az ámuló barátnak szó buggyant volna ajkára, Vergiliusz alakja már a Purgatórium e körének ezüstszürke fenyői között távolodott egyre messzebb. Alant a pokoli világ elhalón nyüzsgött, fent az örök csillagok világítottak, a paradicsomi körökben angyalok éneke hallatszott. A barát lelkét pedig új látomások sodorták tovább a tisztulás nagy lehetőségeinek útjain a Paradicsom felé.

* * *

Szekfű Gyula az újszövetségi magyarság történelmi tudata. Az új magyar géniuszek közül Németh László írt róla értékes és megvilágító sorokat. A *Tanu* Ady mellett Szekfűről is mitológiai szinten tanuskodik; Ady és Szekfű „két magyar sors a hanyatló korban”; a halottan is élő s az, aki élön is: egy nép sorsa fölötti fájdalomban fásult szívvel szinte halott.

A gyötrődő lélek ugyanaz annál, aki Széchenyi élő arcának színeit melegíti fel három nemzedék neobarokk fagyában, mint aki egy poéta-Széchenyi vágyott lenni. Két monumetum. Két sírkő: egy szívben.

Az új történetírás a historikussal szemben hasonlíthatatlanul magasabb igényekkel lép fel, mint eddig. Németh László megjegyzése szerint „számottevő történelmi munkát ezután csak egész kivételes műveltségű emberek írhatnak, a történetírás olyan nagy nyelvészeti, szociológiai, lélektani ismereteket követel meg a történetstől, hogy műveltsége közelebb fog állni az általános, mint a szakműveltséghez; a történet csak enciklopedista lehet.” Ennek a történetíró típusnak nagy képviselője Szekfű, akit „ha élő külföldiekkel hasonlítjuk össze, nem vesz, csak nyer”. „Módszere változatos, nagy anyagra, sokfelől látat rá; tanulmányai és lírája közt izgató kapcsolat; azt fedezi fel, amire mint ösztöneit igazolni vágyó embernek szüksége van; de a líra inkább fogékonnyá teszi, mint elfogulttá.” „Történetírása bonyolult körmondatokra emlékeztet, melyben az alá- és mellérendelések viszonya épolyan fontos, mint a mondatok tartalma, mindennek helye van s a helytől kapja az adat a világitást. Nem mondom, hogy ezt a módszert még nem lehet fejleszteni. Az új művészet a motívumok bujkáltatásának sok fogására taníthatja meg a történetst, de már Szekfű könyvének is óriási érdeme, hogy nem fejtető alatt hangyaként mászkáló adatokkal, hanem néhány erős történelmi vízióval merülünk föl könyve olvasásából; nála a részleteket nem évszámok, hanem élményegységek tartják össze, s az élmény az, amit nem lehet elfelejteni.” A bonyolult körmondatokban mintha Bach János Sebestyén művészetét dicsérné Németh László, a motívumok bujkáltatásában pedig a Bach művészetével oly rokon Bartók és Kodály polifóniáját! A módszer tehát vizionárius, a magatartás pedig? „Egy nagyobbára kálvinista multban arra törekedett, hogy a magyar katolikus lélek a maga magas hagyományán vándorolhasson vissza az ősi kultúr-forrásig: a középkorig.” Olyan újító, aki „a gazdasági reformot is csak az ősi keresztény kultúra belső vallásos megújulásával együtt tudja elképzelni”.

Szekfű az egyetlen nagy magyar történetíró, aki a szelemtörténet nagy távlatába rajzolta az új magyar népiség szinte hiánytalan teljességű arcát. Legutóbbi legszebb hitvallása e népiség mellett „A népi elv két arca” című cikke.

A BELSŐ ARC. „Szinte egyidőben indult el Kodály és Bartók a kis magyar falvakba a népi műveltség felkutatására, s ugyanakkor törtek fel Prohászka első felháborodásai a magyar nép szegénységén és elhagyatottságán. Irók, tudósok, költők egyenkint jöttek rá a nagy reform szükségére, míg végre először kiáltotta a világba sírva és repesve, átkozódva, fenyegetve és kétségbeesve, vagy realista részletezéssel Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső.

Ebben az idézetben az első helyen említett Kodály és Bartók mellett közvetlenül Prohászka van. Ady és Szabó Dezső említésével az újszövetségi géniuszok mitosz-világa csaknem teljes. Megemlítem, hogy egy-két hónappal később írt cikkében Szekfű a „független, józan és megvesztegethetetlen érzésű magyarok” közé sorozza Babits Mihályt és a fiatalok közül Németh Lászlót, akikkel a „Fehér Buda” géniusz-köre teljes és egy nagy történetíró szavával hitelesített.

A népiség belső arcát legelőször „A három nemzedék” után következőkben vázolta fel Szekfű, több mint öt éve: „Az új arc vonásai az új magyar művészet és tudományosság munkájában tetszenek át, ezen keresztül szemlélhetők legkönnyebben. Nincs mit csodálkoznunk, ha megállapítjuk, hogy éppen ebben a központi problémakörben vannak lényeges előmunkálatok, — hiszen a korábbi magyar renaissance-ot is Kazinczyék, írók és tudósok indították meg, mielőtt a politikusok követni merték volna őket. Az igaz, hogy a mai kezdemény a fennálló szellemiségtől függetlenül, attól tudomásul sem véve, gyakran annak barátságtalan pillantása alatt jött életre és működik. Jellemző helyzetünkre, hogy az első lépést a magyar népzenevel kapcsolatban tették meg Bartók Béla és Kodály Zoltán s munkájukat az ifjúság lelkesítő örömmel, a neobarokk társadalom mogorva idegenkedéssel fogadta.”

Tehát ezt a helyzetünket sajátosan jellemző jelentőséget, az első lépés döntő indítását látja Szekfű Bartók és Kodály munkájában és életútjában. De *ugyanekkor* utóbb idézett munkájában valamivel előbb Prohászkaival kapcsolatban ezt írja: „A vallásos öntudatosulásnak nagy megindítója és apostola Prohászka Ottokár volt, az ő szavai, beszédei és könyvei ébresztették fel a magyar katolikus népet abból a holt, névleges, formalisztikus világból, melyben évtizedek óta élt, élő hitre, pozitív katolikus életmódra. Ez jelenleg ennek a *különös messzelátó fényben* álló fejevári püspöknek a végtelesen jelentős, igazi hatása; az ő egyéniségét annyian vélik ismerni, pedig az *rendkívül komplikált, magát nehezen, talán csak pillanatokra mutogató volt.*”

Amint látható, Szekfű Prohászkanak a Soliloquia-beli arcáról tesz említést, a csak pillanatokra előtűnő arcról, mely különös messzelátó fényben ragyog. A „*calescens mundus*”-t elsőnek veszi észre, ha nem is nevezi nevén.

Ugyanebből a könyvből egy utolsó idézet, amit Adyról mond: „A harmadik nemzedék hivatalos nemzetfogalmát először Ady törte meg, ő hozta fel a tudat alól a népi összefüggéseket, azt, hogy az igazi nemzeti élet nem a Parlamentben és Hivatalban, hanem lenn a népben és az egyes magyar lelkében megy végbe.”

Összefoglalólag: a magyar népiség belső arca teljes igézetében a Szekfű által megjelölt géniuszokban szemlélhető. Mindegyik más és más oldalról indult építeni az újarcú magyarságot, s ha egyik sem teremtett egy végső, abszolút ma-

gyar klasszikát, mégis: élesen megszábták az utat: a nagy magyar út irányát. Az esztergomi ásatások során egy gótikus keresztboltozatot rekonstruáltak, a bordák különböző irányból egy csúcs felé törnek s a zárókövön, mely a magasban összevonja őket, a kőfaragó művész Isten kezét mintázta ki. Így építik a ma nagy magyar géniusza a magyar klasszika templomát, mindegyik más irányból indul útnak, egyik kelet felől, másik nyugatról, egyikre nap süt, másik árnyékban, de közös növés-tervvel.

A KÜLSŐ ARC. A bontakozó világ egy új népiséget jelent a magyarságnak, de Európának is. Ez a népiség külső arca. — A mult századi francia nemzetállam koncepció más népek életét is megmozdította, alakította s hódító ereje a Duna-medencébe is elhatolt. A modern német népiség ugyanígy: Keleteurópa térségeibe is bejut. Keleteurópa tehát belülről újhodik meg egy új népiség tisztító erejében, vagy egy másik, népi megújhodását már véghezvitt nép kívülről újítja meg. Keleteurópában a francia „nation” gondolat végleges alakot nem adott a népek együttélésének. Remélnünk kell, a „Volkstum” gondolat sem ad. Minden azon fordul, mennyire sikerül Keleteurópa vezérlésre hivatott népének belsőleg ujjászületni. A parasztságból nem tudtunk tiszta magyar vezérlő-réteget teremteni, erről a közeljövő harcai szempontjából lekéstünk. De a gyökeres magyar kultúrával való átítatás, a lelki ujjászületés sohasem jöhet későn, mint ahogy elég korán sem.

Amíg egy nép egyáltalában ujjászülelhet, addig élve él, addig nem lehet késő. Ez az ujjászületés pedig folyamatban van, az új magyar váteszek útja kétségkívül ezt bizonyítja. S lehet-e az ő követése nehezebb, mint annak idején az ő út-törésük? Az ujjászületés ütemét természetesen minden erőnk-kell gyorsítani kell. Nézetem szerint a lassú kibontakozás egyik nagy oka, hogy az új magyar géniuszkok tanításait egységes keretbe még nem foglaltuk bele. Életük közös nagy tartalma nem vált a magyarság szerves részévé. Az első elhatározó lépést ezen a területen Szekfű Gyula tette meg, amennyit Szabó Dezső rontott, ő annyit épített. De úglátszik Szekfűt ez az elhatározó lépés kifárasztotta, nagyon messziről jött, míg ideért.

Van azonban valami közelebbi tény, ami Szekfű magatartását jobban megérteti velünk. Ez a tény a német kultúra veszélye. Ez előtt az ijedelem előtt Szekfű egy megbabonázott őz az óriáskigyó mozdulatlansága előtt. A magyar kultúrára a német szellemi hatás mindig csak elszintelenedést hozott, az emelkedő kultúrszakaink latin impulzustól lököttek. A nagy magyar géniuszkok kivétel nélkül latin alapokról emelkedtek, a ma újszövetségi váteszeinél különösen nagy az emelkedés, csak az a baj, hogy az egyetemes magyar népközösségnek ilyen szintre való felemelése szinte megoldhatatlan erőfeszítésnek látszik.

„A lengyelek annak idején jól tudták, hogy a német lovagok gyorsan lovagolnak kelet felé” — írja Szekfű legutóbb, s hozzátehetjük, úgy látszik ma is tudják. Ady „Ének a Visztulán” verse mellett ez a Szekfű-mondat „Aggodalom a Visztuláért”, melyben egy kicsit a Dunáért szóló aggodalom is feszeng. A francia nemzet-állam koncepció veszélyeztethette szabadságunkat, a német népi gondolat egész létünket fenyegeti. Szabó Dezső határozott kijelentése szerint: „a magyar psziché az összes európai lelkialkatok közt éppen a német pszihétől áll minden elemében, minden megnyilatkozásban az emberileg lehető legnagyobb távolságra.” (Szabó Dezső éppoly élesen látja a germán veszélyt, mint Szekfű; a népi idealizmus és nemzeti realizmus itt egyként érez.)

A gyökeres magyar kultúrával való teljes azonosulás kétségkívül a magyar lélek politikai ösztönét is mérhetetlenül kifinomítaná. S mivel a magyar kultúra legteljesebb eredményeit az újszövetségi magyar váteszek jelentik: szellemüket feldolgozni és életelemünkké tenni a lehető legnagyobb magyar politikai misszió is; a magyarságért és Európáért is. A szentistváni népiség korszerű és örök értelmezéséről van szó. S talán nincs messze az idő, mikor Európa fel fogja ismerni, hogy ez a népiség az európai kultúra válságának egyetlen biztos orvosszere.

Szekfű „A népi elv két arcá”-t e sorokkal zárja: „A történettel bíró népek tudnak várni és azt is tudják, hogy az érdekeikkel itt-ott ellenkező elméletek idővel vagy hozzájuk igazodnak, vagy feledésbe merülnek. Az a nép, amely megmarad a történet levegőjében, azaz hű önmagához, végül megéri a beteljesülést.” — De a kifelé csillagvárás befelé lázas munka. A szentistváni népiséget először nekünk kell teljes hatalmában felismerni és életünkké tenni, hogy azután a felismerés és átélés szuggesztív erejében Európára sugározzuk szét. Úgy érzem, ez Szekfű tanításának lényege és végső értelme.

Demény János.